

TÜRKİYE'DE SAĞ TABAN İLE SAĞ SİYASET ARASINDA KURULAN İLİŞKİ BİÇİMLERİ

Dr. İbrahim KAYGUSUZ

Millî Eğitim Bakanlığı

ibrahimkaygusuz@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9682-751X

Öz

Fransız ihtilalinin karşıt ideolojisi olarak ortaya çıktıktan sonra Avrupa'da kapsamlı bir siyasî doktrin haline gelen muhafazakârlık, zaman içinde dünyaya yayılarak bütün toplumları etkilemiştir. Muhafazakârlık, özünde İslam'la ilişkili olmadığı halde Türkiye'de mütedeyyin taban ve sağ siyasetle birlikte anılmaya başlanmıştır.

Osmanlı devletinde, merkezi yönetimle yerel seçkinler arasında yaşanan “yetki çatışması” ve “merkez-çevre karşıtlığı” Cumhuriyet döneminde devam etmiştir. Türkiye'de ordu ve bürokrasi ittifakı, sol tabanın temsil ettiği geleneksel bir merkez ortaya çıkarmış, İslamî ve yerleşik kurumsal değerlere sahip çıkan geniş halk kesimleri ise sağ tabana dayalı geleneksel çevreyi temsil etmiştir.

Türk sağının toplumsal tabanını oluşturan etnik, dinî ve ekonomik gruplar her dönem, siyaset kurumu ile doğrudan ilişki içinde olmuştur. Hem tabanın ihtiyaçları hem de siyasî otoritenin sürdürülebilirliği ve meşruiyeti açısından önemli olan bu ilişkiler, çift yönlü etkileşimler ortaya çıkarmıştır. Özellikle sağ toplumsal tabanın önemli bileşenlerinden olan sermaye grupları ve dini gruplar, Türkiye sağının siyaset yapma biçimlerini ve tercihlerini önemli düzeyde etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhafazakârlık, sağ siyaset, sağ taban, sağ partiler.

THE RELATIONSHIP TYPES ESTABLISHED BETWEEN RIGHT-WING BASE AND RIGHT-WING POLITICS IN TURKEY

Abstract

After emerging as an opposing ideology to the French revolution, conservatism became an extensive political doctrine in Europe. In time, by spreading all over the world, it affected all societies. Although it isn't originally related to Islam, conservatism started to be associated with religious people and right-wing politics.

The conflict of authority and the contradiction between the center and its surroundings which occurred between the central government and local elites in Ottoman era continued in Republic era. The alliance between the army and bureaucracy created a traditional central represented by left-wing base. Large masses who protected the Islamic and local institutional values represented traditional environment based on left-wing.

Ethnic, religious and economic groups composing social base of Turkish right-wing are directly in relation with the politics. These relationships which are of great importance in terms of both the needs of the base groups and the sustainability and legitimacy of political power bring out two-sided interactions. Especially investment and religious groups who are important component of social right significantly affected the type of politics done by Turkish right-wing and their choices.

Abstract: Conservatism, right-wing politics, right-wing base, right-wing parties.

1. Giriş

Muhafazakârlık, Fransız devrimi ile birlikte ortaya çıkan yeni siyasal durumun karşıt ideolojisidir. Bu ideoloji, aile, din, devlet gibi geleneksel kurumları ve bu kurumlara ait ilişkiler ağını koruma hedefindedir. Dünyada tek bir biçimi bulunmayan muhafazakârlığın ülkelere ve tarihî dönemlere göre şekillenen farklı biçimleri bulunmaktadır. Klasik ve liberal muhafazakârlık bunların başında gelmektedir. Muhafazakârlığın bu türleri, varlığı günümüze kadar devam eden sağ siyasetin temelini oluşturmuştur (Güler, 2014: 121-131; Özipek, 2005: 6-7).

Fransa'da başlayan muhafazakârlık düşüncesi zamanla Avrupa'da kapsamlı bir siyasi doktrin haline gelmiş, toplumsal alanı tepeden modernleştirmeye çalışan sosyal mühendisliğe dönüşmüş ve sonraki dönemlerde dünyanın birçok coğrafyasında varlık göstermeye başlamıştır. Muhafazakârlığı üreten çeşitli faktörler bulunmaktadır. Aydınlanmanın kurgulayıcı rasyonalist karakteri, devrimci ve ütopyik/hayali sosyalist hareketler ve sanayi sonrası oluşan yeni toplumsal yapı bunların başında gelmektedir. Avrupa coğrafyasında yaşanan bu büyük dönüşüm, muhafazakârların değer verdiği cemaat, aile, akrabalık ve komşuluk ilişkilerinde büyük bir tahribata yol açmıştır (Çaha, 2012: 112-116; Akkaş, 2004: 47-48).

1960'lı yıllarda Türkiye'de kullanılmaya başlanan sağ ve sol kavramları, 1980'li yıllarda (Turgut Özal'la birlikte dünyadaki yükselişe paralel olarak "yeni sağ") yerleşik kavramlar haline gelmeye başlamıştır. Fransa'dan dünyaya yayılan ve özünde İslam'la ilişkisi olmayan Muhafazakârlık ideolojisi, Türkiye'de mütedeyyin taban ve sağla ilişkilendirilerek anılmaya başlanmıştır.

Bu makalede, dindar halk kitlelerinden oluşan Türkiye'deki sağ tabanla, bu tabanın üst siyasal uzantıları olan sağ siyaset arasındaki ilişki sosyolojik bir bağlam içinde incelenmeye

çalışılmıştır. Bu çalışmanın temel problemi, “dini hassasiyetleri ön plana çıkan ve geniş halk tabanını temsil eden ‘çevre’nin, yaşanan toplumsal değişimler sonunda ‘merkez’e dönüşmesi”dir. Çalışmada, önce “muhafazakârlık” ve “sağ” kavramlarının tarihsel arka plânı ile Türkiye’ye giriş süreci ele alınacak sonra, Türkiye’deki sağ taban ve sağ siyasal hareketler, “merkez-çevre” kavramlaştırması çerçevesinde irdelenmeye çalışılacaktır. Devamında sağ tabanın, “merkez sağ, milliyetçi sağ ve İslamcı sağ” kanatlarla ilişki şekilleri ele alınan bu makalenin son bölümünde, sağ tabanın temel bileşenlerinden olan etnik, dinî ve ekonomik gruplarla sağ siyasetin ilişki biçimleri sosyolojik bir bakışla ele alınmaya çalışılmıştır.

1. Muhafazakârlık, Sağ Siyaset ve Türkiye

Muhafazakârlık, değerler ve kurumlar temelinde bir düzeni amaçlamaktadır. Kendinden önceki düşünceleri, kurumları ve gelenekleri yok ederek yeni bir değer ve anlam dünyası inşa eden üç tarihsel olgu –Fransız ihtilâli, sanayi devrimi ve aydınlanma- muhafazakârların büyük direnci ile karşılaşmıştır. Gelenekleri ve değerleri alt üst edilen yenedünyanın siyasal atmosferinde ortaya çıkan muhafazakârlık, kargaşayı ortadan kaldırmayı, istikrarı sağlamayı ve geleneğin erdemlerini yüceltmeyi kendi siyasal ideolojisinin merkezine yerleştirmiştir.

Muhafazakârlara göre, modern toplumun rasyonalist ve laik bireyciliği geleneksel dinî ve ahlâki değerleri, aile ve meslekî zümre dayanışmalarını tahrip etmiş, böylece toplum çözülmüş ve bireyselleşmeye uğramıştır (Erdoğan, 2006: 99-100).

Batıda ortaya çıkan muhafazakârlık, sağ siyasetle, sosyalizm/komünizm ise sol siyasetle ilişkilendirilmiştir. Sağ siyaset düzen ve değerler ekseninde, sol siyaset ise değişim ve eşitlik ekseninde ele alınmaktadır. Sağ-sol ayırımı, Fransız ihtilali sürecinde, farklı grupların ve sosyal sınıfların oluşturduğu Meclis’in ilk toplantısındaki oturuş düzeni ile birlikte başlamıştır. Kralı destekleyen aristokrat ve ruhban sınıfı kürsünün sağına, burjuvayı destekleyenler ise soluna oturmuştur. Sonraki toplantılarda benzer oturma düzeni devam edince, sağ kanat ve sol kanat tabirleri kullanılmaya başlanmıştır. Partiler de kendilerini bu şekilde tanımlamaya başlayınca kavramlar zaman içinde Fransa’nın sınırlarını aşarak tüm dünyaya yayılmıştır (Türköne, 2013: 108; Fedayi, 2019: 5-7).

Sağ ve sol kavramlarının Türkiye’deki kullanım tarihi ile ilgili bir uzlaşma bulunmamaktadır. Osmanlı’nın son dönemlerinde ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında sağ ve sol kavramları yerine ileri ve geri kavramları kullanılmıştır. 1960’lı yıllarda sağ ve sol tabirleri örgütleri ve partileri nitelendirmek için kullanılmaya başlanmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), 1965 seçimlerinden önce kendini ortanın solu olarak konumlandırdıktan sonra Adalet Partisi

(AP), sağ kavramını kullanmak durumunda kalmıştır. AP bu dönemde sağ tabanın inanç ve değerlerini dikkate alarak kendini daha çok milliyetçi, muhafazakâr ve mukaddesatçı olarak nitelmiştir (Fedayi, 2019: 10-12). Öte yandan 20. yüzyıldaki ekonomik ve toplumsal gelişmelerin somut bir ürünü olan sosyal devlet kavramı Türkiye’de 1961 Anayasası’nda ifadesini bulmuştur. 1970’li yıllardan sonra Türkiye’de sosyal devlet kavramı dünyayla paralel şekilde yerini yeni sağ söyleme terk etmiştir (Çavdar, 2004: 297). 1980’li yıllara gelindiğinde ise Türkiye’de Turgut Özal’ın önderliğinde ve yeni sağın rüzgârı yönünde köklü yapısal dönüşümler yaşanmıştır. Bu yeni dönemde devlet-toplum ilişkileri ve iktidar pratikleri dünyanın gidişi yönünde bir seyir izlemiştir.

Türkiye’deki siyasal düşüncenin temelinde sağ ve sol olmak üzere iki ana akım bulunmaktadır. Türk sağı dört ana bileşenden oluşmaktadır. Bunlar muhafazakârlık, liberallik, milliyetçilik ve İslamcılıktır. Liberallik ve Milliyetçilik, doğrudan sağ ile örtüşen homojen akımlar olmaktan çok sağ ve sol türleri olan bileşenlerdir. Örneğin Milliyetçiliğin katı sağ ve Atatürkçü türü bulunduğu gibi Liberalizmin hem sağ hem de sol versiyonları bulunmaktadır (Akşin, 2011; 250-298). Türk sağına ait bu dört bileşenin kökleri Osmanlı devletine kadar geriye gitmektedir. Osmanlı’nın son dönemlerinde bu dört akım, fikri ve ideolojik düzeyde olduğu kadar siyasal partiler düzeyinde de varlık göstermekteydi. Örneğin Liberal muhafazakâr ideolojinin tarihi izleri siyasi parti bazında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve Ahrar Fırkasına kadar geri gitmektedir. Liberal muhafazakâr ideoloji 1950’de Demokrat Parti’nin iktidara gelmesi ile birlikte güçlü bir konuma yükselmiştir. AP, ANAP ve DYP’nin iktidarları döneminde bu güçlü konumunu devam ettiren Liberal muhafazakâr siyasal ideoloji, 2000’li yıllardan itibaren yerini İslamcı referansları daha baskın olan bir başka muhafazakâr partiye, Adalet ve Kalkınma Partisi’ne (AK Parti) bırakmıştır. Dolayısıyla Türkiye’de 2. Meşrutiyet sonrası siyaset, iki ana damar üzerinden ilerlemiştir: İttihat ve Terakki Fırkası ve Ahrar Fırkası. Sağ siyasetin çemberinde hareket eden bu iki siyasal partiden İttihat ve Terakki, süreç içinde bünyesinden hem milliyetçi-muhafazakâr hem de sol partiler çıkarırken Ahrar Fırkası Türkiye’deki liberal muhafazakâr sağ çizginin öncülü olmuştur. Hürriyet ve İtilaf Fırkası’ndan AK Parti’ye kadar uzanan çizginin birinci halkası Ahrar fırkasıdır (Küçükömer, 2009: 84-88).

Öte yandan Türkiye ve Batı, “mülkiyetin sahipliği” anlamında farklı tarihsel arka planlara sahiptir. Bu durum, Türkiye’nin sosyolojik yapısını ve bu yapı üzerine inşa edilen siyasî ayrışmasını, Batının sınıf temelli tarih anlayışı bağlamında açıklamaya izin vermemektedir. Batı tarihinde devlete ait olmayan mülkiyetin omurgası üzerinde birbirinden

keskin hatlarla ayrılmış ve sınıflara ayrılmış bir yapı söz konusudur. Oysa Türkiye tarihinin sosyolojik yapısının ana faktörü mülkiyet değil devlet olmuştur. Bu anlamda batıda sağ ve sol, ekonomik temelli sınıfsal bir ayrılmaya işaret ederken Türkiye’de kültürel, dinî ve siyasî temelli bir ayrılmaya işaret etmektedir (Çaha, 2012: 132-134; Fedayi, 2019: 12-67).

Sağın Türkiye’de yükselişinin çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Kemalist ideolojinin inançlar ve değerler üzerindeki baskıcı tutumu, dönemin ekonomi politikaları, Marshall yardımları ve ABD’nin ilan ettiği komünizmle mücadele çabaları, sağın Türkiye’deki yükselişini etkileyen önemli faktörlerden bazılarıdır. Son üç faktör harici ve dönemsel olma özellikleri ile dikkat çekerken Kemalizm ideolojisi, uzun vadeli izler bırakan dâhili bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. “Mustafa Kemal’in ölümünden sonra, onun şahsında dondurulan kişi kültürünün kurumsal bir forma bürünmesi” şeklinde tanımlanabilecek olan Kemalizm, Türkiye’de siyasetin içinde gerçekleşeceği bütün kurumsal altyapıları ve siyaset yapma biçimlerini şekillendiren, toplumu nesneleştirerek kontrol eden sınırlayıcı bir modernleşme projesidir. Otoriter cumhuriyet rejiminin kurucu ve yönlendirici ideolojisi olan Kemalizm/Atatürkçülük, katı bir siyasal ideoloji olarak şefçi, paternalist, elitist ve vesayetçi, tek-partici; otoriter, yer yer totaliter özellikleriyle ön plana çıkmaktadır (İnsel, 1999; Çınar, 2004: 163-167).

2. Sağ Taban: Geleneksel Çevre ve Yeni Merkez

Türkiye’nin yüz yıllık tarihi seyrinde sağ tabanın yaşadığı sosyal değişimi ve bu değişim sonunda elde ettiği yeni konumu anlamlandırmak, önemli düzeyde siyasal analizleri gerekli kılmaktadır. Sağ tabanın, siyasal erkin dışında kalan bir çevreden gelerek merkeze yerleşmesi ve Türkiye’deki siyasi, ekonomik ve bürokratik elitin bir parçası olarak konumlanması, belli tartışmalar ve sonuçlar üretmiştir.

Osmanlı/Türkiye tarihinin toplumsal yapısını ve merkeziyetçi siyasal tutumunu doğru tanımlamaya imkân veren “merkez-çevre” dikotomisi ile ilgili yapılan öncü çalışmalarda, genellikle merkez-çevre arasındaki otorite ilişkileri, yetki dağılımı, güç dengeleri ve bunların sosyo-politik yansımaları ele alınmıştır. Heper’e göre (1980: 7-17) Osmanlı idaresi yerel seçkinlere -feodal yapıda olduğu gibi- yetkiler tanınmamıştır. Merkezi otorite, asilzâde zümresi olmayan yerel seçkinleri daima kendi amaçlarını gerçekleştirmek için kullanmış ve bunlara merkezden bağımsız yetki vermemiştir. Merkezin çevreyi kontrol altına alma isteği, çevrenin de otonomi talebi, ikisinin arasındaki çatışmayı süreklileştirmiştir. Elde edilen sonuçlara göre belli dönemlerde otonominin derecesinde bazı değişiklikler olsa bile merkez, çevreye/kenara çoğu zaman siyasal ve hukuksal yetkiler vermekte direnmiştir. Osmanlı’daki merkez-çevre

karşıtlığı Cumhuriyet döneminde devam etmiştir. Bu karşıtlığı Türk siyasasının temelinde yatan en önemli toplumsal kopukluk olarak gören Mardin'e göre (1994: 37-73) cumhuriyet ideolojisinin benimsetildiği kuşaklar, yerel, dinsel ve etnik grupları, Türkiye'nin karanlık çağlarından kalma gereksiz kalıntılar olarak görmüş ve reddetmiştir. Böylece merkez, kasavetli, sert ve eleştirici rolü ile yeniden çevrenin karşısına çıkmıştır. Kemalist ideolojinin yalınkatlılığı, bu roller çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Yaşananlar, Cumhuriyet Halk Partisi'ni resmi ideolojinin ve bürokratik merkezin, Demokrat Parti'yi ise demokrat çevrenin temsilcisi durumuna dönüştürmüştür. Demokrat Parti, çevrenin kültürü niteliğiyle İslâmiyet'e başvurarak başarı elde etmiş, süreç içinde İslamiyet'i ve kırsal değerleri resmileştirmiştir. Sonuç olarak Osmanlı/Türkiye tarihinin Tanzimat'la başlayan yeni siyasal atmosferinde ordu ve bürokrasi ittifakı, sol tabanın temsil ettiği geleneksel bir merkez ortaya çıkarmış, İslamî ve yerleşik kurumsal değerlere sahip çıkan geniş halk kesimleri ise sağ tabana dayalı geleneksel çevreyi temsil etmiştir (Özbudun ve Hale, 2010: 77-78; Kahraman, 2007: 5-61). Geleneksel merkez askeri, bürokratik ve ekonomik elitten oluşurken; geleneksel çevrenin sahipleri kırsal ve taşralı halk kesimleridir. Toplumsal değişim, çevreyi ve değerlerini merkeze taşımıştır. Yüzyıllık değişim sürecinde 1950 tarihi bir dönüm noktasını oluştururken, 2002 tarihi ise geleneksel çevrenin merkezi temsil etmeye başlamasının miladı olmuştur.

Türkiye'nin merkez-çevre bağlamında yaşadığı sosyal değişim iki toplumsal durumu beraberinde getirmiştir. Birincisi, Türkiye elitinin kavram ve söylem dili değişmiştir. Uzun yıllar laiklik, gericilik, irtica gibi kavramlar etrafında şekillenen sol/geleneksel merkezin dili ve söylemi normalleşmiştir. CHP'nin son yıllarda din, laiklik, irtica vb. konularda kullandığı daha yapıcı dil bunun önemli bir kanıtıdır. İkincisi, merkeze yerleşen geleneksel çevrenin bünyesinde önemli bir tartışma başlamıştır. Geleneksel değerlerin kaybı, kültürel iktidar, ötekisine benzemek vb. konular, yeni merkezin dâhili tartışmasının odağı olmuştur (Sezer, 2019:1-8; Çınar, 2021; Çakırca, 2020: 189-203).

Sağ tabanın temsil ettiği geleneksel çevre, sosyal değişim sürecinde ve merkeze doğru ilerleyişinde doğrudan merkeze yerleşmek yerine farklı/yeni toplumsallıklar oluşturmuştur. Dindarlık vasıfları ağır basan Müslüman sağ kitlenin tabanını oluşturduğu bu yeni toplumsallıklarda, kendine özgü sivil uygulama pratikleri, ekonomik sermaye birikimleri ve kültürel kurumsallaşma biçimleri ortaya çıkmıştır. Sermayesi ve etkinliği artan bu yeni toplumsallıkların hayat tarzı giderek dönüşmüş ve yeni kimlikler ortaya çıkmıştır. Ekonomik sermaye anlamında MÜSİAD, sendikal alanda HAK-İş, partileşme bağlamında MNP, dini cemaatleşme anlamında Nurculuk, Süleymancılık ve Nakşibendilik, kültürel ve sivil toplum

yapılanmaları bağlamında çok sayıda vakıf/dernek ve dini hassasiyeti belirgin medya araçlarının artışı, İslami kimliği baskın geniş bir toplumsal taban ortaya çıkarmıştır. Bu yeni kimlik sahipleri giyim tarzlarından boş zaman uğraşlarına ve konut tercihlerine kadar bütün yaşamsal alanlarda dindarlıklarını ön plana çıkarıcı davranış kalıpları sergilemeye başlamıştır. Zaman içinde Türkiye'nin siyasal tablosunda güçlü şekilde boy göstermeye başlayan bu yeni sağ eksen, 28 Şubat sürecinin karşı atağına rağmen engellenememiş ve belli siyasi mücadeleler sonunda Türkiye'nin yeni siyasi merkezi olmuştur.

İslamcı sağ taban, yetmişli yıllardan itibaren şehirlerin merkezine yerleşerek yeni yaşam tarzları, yeni eğitim/iş ağları ve cemaatleşme biçimleri ortaya çıkarmıştır. Bu durum, çevreden merkeze doğru olan sağ tabanın yürüyüşüne farklı bir boyut kazandırmış ve İslamcılığın sosyolojik gelişiminde tek yönlü bir gelişmenin söz konusu olmadığı gerçeğini ortaya çıkarmıştır (Baykal ve Çaha, 2021: 138-163). Merkezin müdahaleleriyle siyasetin, ekonominin ve eğitimin karar alma süreçlerine dâhil edilmeyen İslamcılar, kendi aralarında oluşturdukları yeni işbirlikleri, örgütlenmeler ve alternatif yatırım alanlarıyla göz ardı edilemeyecek yeni toplumsal merkezler üretmeye başlamışlardır. Örneğin ekonominin merkezine alınmayan ve dışlanan Anadolu sermayesi, devlete bağımlı olmadan ayakta kalmanın yollarını bulmuş ve bugünün Türkiye'sinde göz ardı edilemeyecek merkezi alanlar oluşturmuştur (Aktay, 2011: 160-199; Bakan ve Çimen, 2018: 32-58).

Geleneksel merkez, Osmanlı'dan Cumhuriyete doğru geldikçe radikal şekilde laikleşmiş, bu durum, çevrenin kendini İslamî değerler ve uygulamalarla özdeşleştirme tutumunu tahkim etmiştir. Turgut Özal'ın güçlü bir siyasi figür olarak iktidarda olduğu 1983 sonrası dönemde, İslamî sermaye ve İslamcı aydın sınıfı yükselirken, geleneksel merkezin eski birleşik ve dayanışmacı özelliği ortadan kalkmıştır (Özbudun ve Hale, 2010: 77-78). AK Parti ve Recep Tayyip Erdoğan'ın iktidara gelişi (2002) ise, geleneksel merkezin eski homojen yapısını tamamen zayıflatmış ve gücün eksenini geleneksel çevreye doğru kaydırmıştır.

Dolayısıyla Türk sağının çevreden merkeze doğru yolculuğu ve burada konumlanması uzun bir toplumsal değişimin ve onun ayrılmaz parçası olan siyasal dönüşümün uzantısı olmuştur. Sağ tabanın siyasal partiler yoluyla merkeze yerleşmeleri de uzun bir tarihsel birikimin sonucu mümkün olabilmıştır. 1946'da, üçüncü kez önemli bir muhalefet partisi (DP) kurulduğunda, Cumhuriyet Halk Partisi'nin yaptığı, "Destek bulmak için taşra kasabalarına ya da köylerine gitmeyin; ulusal birliğimiz sabote edilmiş olur" şeklindeki uyarı, Mardin'e göre (1994: 61) "taşranın temel grupları, siyasal partiler olarak yeniden dirilecek", anlamına

gelmektedir. 1923'ten yakın tarihlere kadar çevreye (taşra) şüpheyile bakılmasının ve potansiyel bir muhalefet alanı olarak görülerek sıkıca gözetilmesinin sebebi bu olmuştur.

Geleneksel merkezin bu baskılama politikası ana omurgasını merkez sağın¹ oluşturduğu karşıt hareketleri/çevreyi güçlendirmiş ve onu zaman içinde merkeze taşıyarak iktidar yapmıştır. Sağ tabanın siyasal partileri olan DP, AP, ANAP ve DYP bu baskı politikalarının karşıt tezahürleri olmuştur. Türk sağına ait geleneğin bugünkü uzantısı olarak 2002'den beri iktidarda olan AK Parti de bu karşıt tezahürün son halkasıdır. Fakat AK Parti'yi doğrudan merkez sağın bir devamı olarak görmek yerine İslamcı siyasetin muhafazakâr unsurlarla tahkim edilmiş bir devamı olarak görmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Türkiye'deki geleneksel merkez (tarihsel blok) dört önemli tarihsel dönemin (1839, 1876, 1908 ve 1923) ürettiği ordu ve bürokrasi gücünü elinde bulunduranların ittifakı iken, geleneksel çevre, yerleşik kurumsal değerlere sahip çıkmaya çalışan geniş halk kesimleridir. Sağ partiler bu geniş halk kesimlerinin siyasal uzantılarıdır. Bu sağ partilerin Cumhuriyet tarihi boyunca çevreden merkeze doğru ilerleyerek iktidara gelmeleri her seferinde "karşıtları ile çatışarak ilerleme" şeklinde olmuştur. Bu anlamda 1950 seçimleri, çevrenin merkeze karşı başarısı olurken, 1960 askeri darbesi, merkezin çevreden rövanş almasıdır. 1965 seçimleri, çevrenin yeniden iktidara gelerek merkezi geri plana itmesidir. 12 Mart 1971 Muhtırası, merkezin bir kere daha iktidarı elde etme girişimidir. 1971 Muhtırasına mukabil 1973 seçimleri, çevrenin bu kez CHP'yle tekrar iktidarı ele geçirmesidir. 1980 askeri darbesi, 1973'te başlayan harekete karşı merkezin güçlendirilme, tahkim edilme hamlesidir. 1983'ten sonraki durum bu kadar net olmamakla birlikte 28 Şubat postmodern darbesi, 1983 sonrasında merkezin ana hamlesidir. 2002 seçimleri, 28 Şubat merkezine karşı çevrenin bir reaksiyonudur (Kahraman, 2007: 5-61).

3.1. AK Parti ve Yeni Merkezin Kendisi ile Rekabeti

1950 tarihinde, DP'nin iktidara gelişi ile birlikte başlayan geleneksel çevrenin merkeze yerleşme hamleleri, AK Parti'nin 2002'de iktidara gelmesi ile birlikte büyük ölçüde hedefine ulaşmış görünmektedir. Geleneksel çevre, bu tarihten sonra yeni siyasî merkez olarak karşımıza çıkmıştır. Bu tarihten sonra eski merkezden gelen bütün karşıt hamleler, yeni merkezin direnci ile karşılaşmış ve karşılıksız kalmıştır.

¹ Merkez-sağ'ın toplumsal açıdan çevre güçlerle ilişkisi bulunmakla birlikte siyasi olarak bir yüzünün de devlete ve cari rejime baktığı bilinmektedir.

Geleneksel sağın tabanı üzerinde yükselen AK Parti'nin kurucu aktörleri, İslamcılık geleneğinin eski mensuplarıdır. Bunlar söylem boyutunda ya da reel politik düzlemde sağ siyaset ile önemli benzerlikler gösterdikleri halde kendilerini doğrudan sağ olarak tanımlamamaktadır (Baykal, 2021: 34-58). Kimliğini, “muhafazakâr demokrat” olarak belirleyen AK Parti, muhafazakârlığı, “devrimci dönüşüme karşı tedrici değişimi savunan ve geleneksel toplumsal kurumların tahrip edilmesinin yanlılığına vurgu yapan” bir anlayış çerçevesinde tanımlamıştır. Uzlaşıya yer veren, toplumsal ve kültürel çeşitliliğe saygı duyan AK Parti, felsefesini, “çoğulculuğa açık, tek tipçi olmayan ve kutuplaşma yerine uzlaşmayı kabul eden” bir tutum ve düşünce çerçevesinde tanımlamıştır. Parti, muhafazakârlık gibi müphem bir ideolojiyi kendine kimlik olarak seçmekle, her kesimi memnun etme ve hiç kimseyi ötekileştirmeme hedefi gütmüş olmalıdır. Kavramın liberalizm ve sosyalizmden daha muğlak ve eklektik bir yapıya sahip olması, onun hakkında farklı değerlendirmelerin yapılmasını mümkün kılmaktadır (Akdoğan, 2011: 6-10; Fedayi, 2019: 167).

AK Parti'yi geleneksel merkez sağ partilerden ayırt edebilmek güç görünmektedir. Parti, eski merkez sağ seçmenleri, ılımlı İslamcıları, ılımlı milliyetçileri, hatta eski merkez solun bir kesimini bir araya getirerek Özal-ANAP koalisyonunu başarılı şekilde yeniden inşa etmiş görünmektedir. Bir başka açıdan bakıldığında AK Parti, bir taraftan önceki İslamcı partilerle kendi arasındaki sürekliliği reddeden (Ergun ve Hale, 2010: 57-83) diğer taraftan, Türkiye’de İslamcı kitle neye talip olmuşsa bir bakıma onun siyasi bir ifadesi olan bir parti olmuştur. Bu açıdan parti, İslamcı kitlenin kolektif aklının bir sonucu olmuştur. Türkiye’de halk ne kadar İslamcılık talep ediyorsa, AK Parti o kadarını ifade etmeye ve halk, İslamcılığın yükünü ne kadar çekmeye talipse, AK Parti de o kadar çekmeye talip olmuştur (Aktay, 2011: 162-163).

Geleneksel muhafazakâr çevrenin 2002 tarihinden sonra merkeze yerleşmesi, toplumsal mühendisliklerin nesnesi haline getirilen dindar sınıfları özne konumuna yükseltmiş ve Kemalist hegemonyanın iktidar alanını sınırlandırmıştır. AK Parti iktidarı ile birlikte Kemalist ideolojinin ademe mahkum ettiği ve taleplerini görmezlikten geldiği büyük dindar kitleler, demokratik toplumun diğer bireyleri ile eşit hale gelmiş ve büyüsü bozulan merkez yeniden yapılandırılmıştır. 2000’li yılların başında, Türkiye’deki değişen toplumsal talepleri doğru okuyamayan merkez sağı da uhdesine alarak, üzeri örtülen birçok temel sorunu (dindar, Alevi, Kürt vb.) tartışmaya açan AK Parti, uzun yıllar reformcu kimliği ile iktidardaki güçlü konumunu devam ettirmiştir. Kendi kültürel ve ekonomik sermayesini oluşturan sessiz-muhafazakâr çoğunluğun süregelen bürokratik hegemonyaya itirazının sözcülüğünü yaparak merkez-sağ partilerin misyonunu devralan AK Parti, geniş kitlelerin kimlik taleplerini Avrupa

Birliği süreciyle ilişkilendirerek yerine getirmeye çalışmıştır. AK Parti, siyasal alanın kronik problemlerine çözüm bulmayı gündemine aldığı her seferinde merkezin büyük direnciyle karşılaşmıştır (Ete, 2008: 34; Çaha ve Baykal, 2021: 160).

Fakat AK Parti’de, İslamcılıktan milliyetçiliğe doğru bir yönelmenin söz konusu olduğu, temel saflaşmanın ekseninin değiştiği ve laikliğin yerini milliliğin ve yerliliğin aldığı yönündeki iddialar giderek artmaya başlamıştır. Beka sorunu etrafında şekillenen millilik ve yerlilik vurgusunun içe kapanmayı beraberinde getirdiği ve bu durumun geleneksel merkezi temsil eden Atatürkçü-Kemalist-ulusalcı kesimlerin sert tutumlarını yumuşattığı dile getirilmektedir (Görmüş, 2020).

Sonuç olarak AK Parti, İslamcı sağın yetiştirdiği kadroları kendi çatısı altında örgütledikten sonra muhafazakâr demokrasi adı altında merkez sağcılığa doğru transfer etmiş ve 28 Şubat müdahalesinden sonra İslamcı çizgiyi yeniden yapılandırma iddiasıyla ortaya çıktığı halde giderek merkezileşmiştir. Fakat bununla birlikte AK Parti, İslamcılığın değerleri üzerinden kendisini meşrulaştırmaktan da çekinmeyen nev-i şahsına münhasır bir parti resmi çizmektedir. Ekonomik, siyasi ve uluslararası düzeyde İslamcı değil, daha çok sağ ve liberal reflekslerle hareket eden AK Parti (Yılmaz, 2004: 616-617), yeni siyasal merkezin ev sahibi olarak geleneksel merkezin reflekslerini göstermeye başlamış ve ele geçirdiği güç tarafından diyalektik bir etkiyle dönüştürülmeye başlanmıştır. AK Parti’yi demokratik anlamda zorlayacak güçlü bir muhalefetin olmaması bu partiyi (yeni merkez) kendisi ile rekabete mecbur kılmaktadır.

3. Sağ Tabanın Siyasal Uzantıları

Türkiye’nin sağ tabanı, siyaset sahnesinde, sola karşı duran ve merkezden uçlara doğru dizilen partiler yoluyla temsil edilmektedir. Sağ tabanın merkezinde konumlanan, söylemlerinde, programlarında ve siyaset yapma biçimlerinde esnek duruşlar sergileyen partiler, Türk siyasetinde “merkez sağ” partiler olarak tanımlanmaktadır. Bu kavramlaştırma biçimi Türk siyaset bilimi literatürüne özgüdür. Öte yandan, Türkiye’nin sağ tabanında, azımsanmayacak düzeyde etkilere sahip olan, din ve milliyet merkezli söylemleri ağır basan, esnek siyaset biçimlerini ön plana çıkarmayan, programları ve söylemleriyle bu duruşu özenle yansıtan partiler, merkezin dışında ideolojik sağ partiler olarak varlık göstermeye devam etmektedir. Bu anlamda Cumhuriyet sonrası Türk siyaset tarihinde uçlar yerine merkezde konumlanan partilerin başında Demokrat Parti (DP), Adalet Partisi (AP), Anavatan Partisi (ANAP), Doğruyol Partisi (DYP) ve AK Parti gelmektedir. Bunların dışında din ve milliyet temelli bir tutum, söylem ve eylem biçimini tercih eden Saadet Partisi (daha önce MNP, MSP,

RP, FP) ve Milliyetçi Hareket Partisi (daha önce MÇP) ise merkezden çok uçlarda pozisyon alan sağ partiler olmuştur. Fakat uçlarda pozisyon alan “milliyetçi sağ partilerin” bir çoğunun siyasi açıdan “merkez sağ partilerden” daha devletçi olduğu hususu, dikkate alınması gereken bir başka detay olarak dikkat çekmektedir.

1950 yılında DP ile başlayan merkez sağ hareketin iktidar yürüyüşü askeri müdahalelerle ve merkezi elitin karşı ataklarıyla engellenmiştir. On yıllık iktidarı 27 Mayıs müdahalesi ile sonlandırılan DP'nin tabanı, korku ve sindirme politikaları ile dağıtılmaya çalışılmıştır. Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın idam edilmelerinin temel sebebi, bu korku atmosferinin tesis edilmesidir. 27 Mayıs 1960 ihtilali ile birlikte ortadan kaldırılmaya çalışılan DP'nin tabanı ve teşkilatı, yıldırıcı baskılara rağmen canlılığını muhafaza ederek AP'ye geçmiş ve darbenin sebep olduğu savrulma, kısa zamanda atlatılmıştır. Sağ tabanın, merkez partilere tanımaya devam ettiği kredi sayesinde AP, DP'nin istikametinde yol almaya devam etmiştir.

AP'nin kurulduğu 1961 yılından 1980 tarihine kadar devam eden ve normal/demokratik olması beklenen uzun geçiş dönemi anormal, çalkantılı ve yarı-asker-yarı sivil bir görünümde geçmiştir. Milli Birlik Komitesi'nin, Silahlı Kuvvetler Birliği'nin ve CHP'nin endişe ile izlediği AP, bu dönemde ordu-iç politika ilişkileri çerçevesinde çift söylem stratejisi geliştirmiştir. 1961-1963 yılları arasında AP'nin Genel Başkanlığını yapan Ragıp Gümüşpala zaman zaman orduya övgüler dizmiş ve bağlılık söylemi geliştirmiştir. Ordu ile AP arasında zaman zaman sertleşen karşılıklı ilişkiler, hem Gümüşpala hem de Demirel dönemlerinde gerçekleştirilen dirsek temasları ile dengede tutulmaya çalışılmıştır. Demirel'in liderliğindeki AP, Gümüşpala liderliğindeki AP'den daha özgüvenli bir çizgiye gelmiş olmakla birlikte “orduya AP iktidarının güvenilirliğini kanıtlaya gayretleri” ve bu noktada gerçekleştirilen temaslar, orduyu nötralize etmeye yetmemiştir (Sakallıoğlu, 1993: 47-81).

1961 yılında, dağıtılmaya çalışılan sağ tabanın (DP) mirasına yönelik ciddi bir siyasal mücadele verilmiştir. DP tabanının kimlerden ve hangi toplum katmanlarından oluştuğu, bu mücadelede sonuç almak için önemliydi. Büyük kentlerdeki ticaret burjuvazisi, yeni yeni palazlanan sanayiciler, eşraf ve büyük toprak sahipleri bu tabanın sınıf yapısını meydana getirmekteydi. Öte yandan 1950-1960 tarihsel aralığında nispî bir rahatlığa kavuşan, üretim araçlarının gelişmesi ve ulaşım imkânlarının artmasıyla birlikte dinamizmi ve gelişme hızı büyüyen toplumun küçük üretici, memur ve işçi yığınları hep DP'ye yönelmişti.

1961 yılında siyasî faaliyetler serbest bırakılınca, bu mirasın bölüşümü için üç parti ortaya çıkmıştı. Bunlar Adalet Partisi (AP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve Yeni

Türkiye Partisi (YTP) idi. Daha ilk faaliyetlerinde DP'nin gerçek mirasçısının AP olacağı ortaya çıkmıştı. AP'nin kurucuları ve yetkilileri sürekli olarak DP'nin devamı olduklarını söyleyerek bu partinin programını benimsediklerini ifade etmişlerdi. Nitekim Anayasa oylaması sırasında AP'nin “Hayır’da hayır vardır” sloganı ile Anayasa için “karşı propaganda” yürütmesi, bu çabaların ilk örneğidir. Yapılan konuşmalarda Menderes, Polatkan ve Zorlu'nun idamlarından duyulan acı vurgulanmış ve birçok DP'linin yakınları aday gösterilmişti. AP'nin o günlerdeki temel sloganı af olmuştur. 1961 seçiminde oyların %35'ini alan AP (Çavdar, 2004: 111-112) sonraki dönemlerde oylarını arttırarak DP'nin devamı olduğu yönündeki iddialarını ispatlamıştır.

Ragıp Gümüşpala'dan sonra partinin başına geçen Süleyman Demirel, DP'nin devamı olduklarını her ortamda dile getirmiştir. Demirel'e göre 1950 tarihinde Türkiye ilk defa, millet iradesini ülke idaresine hâkim kılan bir yapıya kavuşmuştur. 1960 darbesini yapanların Demokrat Parti'yi iktidar yapan oyları suçladıklarını ve bu oyları Yassıda'da yargıladıklarını dile getiren Demirel'e göre, 12 Mart 1971 tarihinde dönemin kuvvet komutanları tarafından sivil hükümetin istifasına dönük olarak verilen muhtıra, 1960 darbesinin devamı niteliğindedir. Bir takım perdelerin yırtılmasında Menderes'in temsil ettiği misyonun büyük rolü olduğunu hatırlatan Demirel (1991: 23-45) DP'nin devamı olduklarını ve 1965 sonrasında bu bayrağı yerden alarak bu misyona yeniden sahip çıktıklarını dile getirmiştir.

AP'nin, DP'nin yerini almasıyla Türk siyaset tarihinde yeni bir dönem başlamıştı. AP, Süleyman Demirel liderliğinde, komünizm karşıtı propagandayla dini öğelerin sık sık belirtildiği bir söylem oluşturarak muhafazakâr ve taşralı bir siyasi ortam meydana getirmiştir. Süleyman Demirel, siyasette var olma nedenini “devleti köylülük ve dinle barıştırmak” şeklinde belirtmişti. Halk için yabancı bir kelime olan “demokrat” yerine “demir kırat” tabirinin kullanılmasından ötürü AP ve DYP “kırat” amblemini kullanmıştı (Çavuşoğlu, 2009: 265-278). Başında bulunduğu merkez sağdaki DYP sürecinde de sağ tabanın söylemlerini dile getirmeye devam eden Demirel, 1993 tarihinde başladığı Cumhurbaşkanlığı görevinden sonra, özellikle 28 Şubat sürecinde, önceki dili ve söylemi terk ederek geleneksel merkezin ve Cumhuriyet elitinin dilini kullanmaya başlamıştır.

Süleyman Demirel, daha AP döneminde, belli zamanlarda, geleneksel merkeze yakın tutumuna ait sinyaller vermiştir. Partinin seçmen tabanı çiftçiler ve küçük işadamlarından oluştuğu halde partinin siyaseti giderek daha fazla modern sanayi burjuvazisinin ve büyük sermayenin çıkarlarına hizmet etmeye başlamıştı (Zürcher, 2019: 288- 292).

Türkiye’de sağ siyasetin zeminini belirleyen temel düşünce, çok partili hayata geçişle birlikte gelişme ve siyasete tercüme imkânı bulan muhafazakârlık olduğu halde sağ siyaset daha çok, milliyetçilik ve İslamcılık bağlamında tartışma konusu edilmiştir (Mert, 2007: 134). Merkez sağ partilerin düşünce ve eylemleri ile uçlardaki milliyetçi ve İslamcı sağ partilerin düşünce ve eylemleri arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Bu partilerde devrimci tutumlar yerine eklektik bir karakter göze çarpmaktadır. Örneğin merkez sağ, etnik bir milliyetçilikten ziyade kapsayıcı bir milliyetçiliği esas almaktadır (Erken, 2016: 191-222). Bununla birlikte merkez sağ partileri, “ılımlılık” yerine “rejim ile doğrudan çarpışmayan veya sistem nezdinde belli ölçüde meşruiyet sahibi” yapılar olarak görmek de mümkündür.

Merkez sağın zihinsel arka planında ve duygu haritasında tek parti dönemine karşı bir tepki gelişmiş ve bu tepki her durumda dışa vurmuştur. Merkez sağın Cumhuriyet devrimine karşı mesafeli durmasının temel sebebi budur. Bu bağlamda Cumhuriyet’in seküler ulusal kimliğine uzak durulan yerde, ulusal kimliği dinî ve tarihî motiflerle tamamlayan sağ milliyetçilik ve dinî kimliği daha çok öne çıkaran dindar muhafazakârlık damarları gelişmiştir. Altmışlı yıllarda, bu damarların, sağ siyaseti, merkezin dışına taşıdığı bir partileşme (MÇP-MHP ve MNP-MSP) süreci yaşanmıştı. Liberal ekonomik siyasetlerin Türkiye’de toplumsal tabandan yoksun olması, merkez sağı, sıklıkla koyu milliyetçi ve dindar muhafazakâr söylemlere dayanmak durumunda bırakmıştır (Mert, 2007: 25-26). Merkezin dışında konumlanan hareketlerin söylemlerine bakıldığında Milli Görüş, hem siyasi parti hem de taban açısından her zaman rejim ile mesafeli olmuştur. Buna karşılık merkeze mesafeli olan milliyetçi partiler ve toplumsal tabanları ise hem rejime karşı hürmetkâr bir çizgide durmuş hem de Kemalizm ile doğrudan bir hesaplaşmaya girmemiştir.

Türkiye’nin merkez sağ siyaseti ile ilgili analizler yapılırken, güçlü bir siyasi figür olan Turgut Özal’ın sağ taban ve muhafazakâr düşünce üzerine inşa edilen siyaset yapma biçimine ve Türkiye’yi dünya sistemine ekleme sürecindeki başarısına gönderme yapmak gerekmektedir (Baykal, 2019: 155-157). Bu anlamda 12 Eylül ihtilali, merkez sağ taban ve bu tabanın uzantısı olan siyasal partiler için önemli bir dönüm noktası olmuştur. 12 Eylül ihtilalinden sonra Turgut Özal’ın Kenan Evren ile görüşükten sonra ANAP’ı kurduğu bilinmektedir. Özal’ın sağdaki aşırı uçlara (MSP, MHP) partisinde yer vermeme noktasında Evren’e garanti vermesi, Özal-Evren ilişkisinin düzeyini göstermesi açısından önemlidir (Mert, 2007: 28). Fakat sonraki dönemlerde ilişkilerinin beklenin aksine farklı bir duruma doğru dönüştüğü görülmektedir.

Turgut Özal'ın Müslüman kitlelerin orta sınıflaşma arzularını başarıyla harekete geçirdiği bilinmektedir. Aynı şekilde kentli orta sınıfların veya kentlerde yoğunlaşan ve orta sınıflaşma beklentisi yüksek kesimlerin, 1970'lerin sonlarına doğru iyice belirginleşen CHP'den soğuma süreçlerinin de Özal tarafından iyi değerlendirildiği görülmektedir. Özal'ın, 12 Eylül Cuntasının kültürel restorasyon politikalarından duyulan ürküntüye rağmen, popüler kültür ve piyasa arasındaki ilişkilerin derinleştirilmesi ve orta sınıfların, bu alanlar yoluyla özgüvenlerini kazanmaları noktasında kalıcı bir rol oynadığı bilinmektedir. 12 Eylül'ün dayattığı yukarıdan aşağıya yeniden düzenleme girişimi etkili olmakla birlikte Özal'ın toplum bileşenlerinin beklentileriyle, küresel süreçlerin tetiklediği “deneyimsel gündelik” kapitalizmi çakıştırabilmesi, onun diğer özelliklerinden birisidir (Aydın ve Taşkın, 2018: 362-364).

Turgut Özal, hem merkez sağda hem de merkezin ötesinde geniş tabanlı bir kabul görmüştür. Kimisi onun Türk dünyası ile ilgili öncü kişiliğini kimisi de onun tarikatçı vasfını ön plana çıkarmasına rağmen, onun asıl belirleyicisi liberal politikalar olmuştur (Baykal, 2019: 152-155). Bu politikalar Erbakan'ın -RP'nin 1990 yılındaki 3. Kongresinden sonra büyük oranda karşılık bulan- “Adil Düzen” tezinden daha fazla karşılık bulmuştur. Özal, merkez ile yani resmi ideoloji ile olan problemleri, özelleştirme ve devleti küçültme politikası üzerinden aşmak hedefinde idi. Bu mesaj, muhafazakâr kesimin Özal'ın peşinde gitmesi için yeterli olmuştu. Özal, liberal orta sınıfın sosyolojik olarak zayıf olduğu Türkiye'de milliyetçilik, muhafazakârlık ve liberal ekonomi üzerine oturma yolunu tercih etmiş ve bunun için dört eğilimi birleştirme politikasını başarıyla gerçekleştirmişti (Mert, 2007: 29-30).

1990'lı yıllarda merkez sağın alanının ANAP ve DYP'ye bile dar geldiği bir atmosferde üçüncü bir rakip ortaya çıkmıştır. Bu rakip, merkez sağın gevşek tabanının yanında, Millî Görüş geleneğinin oldukça disiplinli tabanını da etki alanına katabilme yeteneğine sâhiptir. Refah Partisi (RP) ve Siyasal İslam'ın hızlı yükselişi karşısında DYP ve ANAP muhafazakâr tabandan hızla uzaklaşmıştır (Başkan, 2011: 153-168). Özal ve Demirel arasında yaşanan merkez sağı sahiplenme mücadelesinin kötü bir taklidi Tansu Çiller ve Mesut Yılmaz arasında yaşanırken, 2000'li yılların başında AK Parti, siyaset sahnesine çıkmış, böylece bu iki lider ve partisi tarih sahnesinden silinmiş ve merkez sağ yeni bir model içinde yol almaya devam etmiştir.

Bazı yaklaşımlar (Çaha, 2012: 142-143), Türkiye'nin merkez sağında iki temel çizginin bulunduğunu dile getirmektedir. Bunlardan birincisi, Menderes-Özal-Erdoğan çizgisindeki liberal-muhafazakâr merkez sağdır. Bu çizginin temel özelliği ilkeli bir siyaset sürdürmüş olmasıdır. Politikaları itibarıyla bu çizgi küresel liberal değerlerle, yerel milli değerleri harmanlayan bir siyaset tarzı gütmüştür. Yaklaşımına göre ilkeli siyaset çizgisini geliştiren bu

merkez sağ, en fazla Türkiye’de konumlanmış olan “zinde güçler”i² hep karşısında bulmuş ve onlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu çizginin başında bulunan Menderes, ilkeli siyasetini zinde güçlerin darağacında noktalarken; Özal’ın Çankaya köşkündeki -şüphe konusu olan- ölümü büyük tartışmaları beraberinde getirmişti. Zinde güçler, Menderes ve Özal’a karşı yürüttükleri tutumlarını Erdoğan’a karşı da sürdürmüş, ancak halkın desteğini arkasına alan Erdoğan bütün seçimleri üst üste kazanarak bu güçlerin direncini kırmayı başarabilmiştir. Aynı yaklaşım, merkez sağın ikinci çizgisini ise Demirel-Yılmaz-Çiller çizgisi olarak dile getirmektedir. Bu çizgideki merkez sağ, siyasal tavır olarak ürkek, değişken ve zikzaklı bir politik tutum sergilemiştir. Yaklaşımına göre bu çizgideki merkez sağın ekonomik söyleminin ana rengi liberal olmakla birlikte konjonktürelidir.

Sağ tabanda merkezden çok uçlarda konumlanan önemli siyasal uzantılardan birisi de milliyetçi partilerdir. Türk siyasetinde kendine özgü bir seyir izleyen milliyetçi partiler, çoğu zaman muhalefette kalarak, zaman zaman da koalisyon ortaklıkları yaparak varlığını bu güne kadar devam ettirmiştir. Fakat hem küreselleşme ile yerellik veya ırkçılıkla kültürel milliyetçilik arasında sıkışmanın beraberinde getirdiği zorluklar hem de modern dünyanın homojenliğe müsaade etmeyen karakteri, milliyetçi partilerin uçlardan merkeze doğru uzanmasına ve geniş kitlelere hitap eden bir siyasal tutum geliştirmesine müsaade etmemektedir.

Türk milliyetçiliğinin, yapısı gereği devletçi olması, fakat aynı zamanda dini de önemli bir değer olarak görmesi, onun, zaman zaman dinî değerlere ve yaşam alanlarına karşı hamle yapabilen devletle (28 Şubat gibi) din arasında tercih yapmasını zorlaştırmaktadır. Türk milliyetçiliğinin İslam’a yaslanmasının temel sebeplerinden biri, Türkiye’de İslam’ın baskın bir kültürel değer olmasıdır. Özellikle milliyetçiliğin sağ tabanda büyük kabul gördüğü Orta Anadolu’da dinî ve geleneksel değerlerin baskın olması, milliyetçiliğin de İslam’a yaslanmak zorunda olduğunun kanıtı olmuştur. Milliyetçiliğin özü itibariyle kendi ideolojik çerçevesine kapanması muhtemel iken, İslam’ın özündeki küreselci bakış, bu kesimin kendi çerçevesini kırarak dünyaya yönelebilmesini mümkün kılmaktadır (Çaha, 2012: 152-155).

Ulus devlet olarak kurulan ve milliyetçiliği resmi ideolojisinin temel taşlarından birisi olarak kabul eden Türkiye’de, günümüz milliyetçiliği ile Cumhuriyetin ilk kuruluş ideolojisinin bir parçası olan milliyetçiliği birbirinden ayırmak, yani birine ulusçuluk, diğerine ise, milliyetçilik demek daha doğru olacaktır. Kuruluş dönemi milliyetçiliği, öncelikle, laik ve

² Devletten beslenerek onu bir güç alanı olarak kullanan sivil/askeri-bürokrasi ile büyük medya grupları.

modern ulus devlet inşası projesinin bir parçasıdır. Milliyetçiliğin bu proje içindeki asıl işlevi, geleneksel-dinî sadakat referanslarının yerini alacak, seküler bir toplumsal kimlik referansı oluşturmaktır. Ancak, Türkiye’de ulusçuluk, fazla seküler bir çerçevede tanımlandığı için popülerlik kazanamamıştır. 1950 sonrasında, millet kavramı yeniden tanımlanmaya başlanmıştır. Ulus devlet projesi çerçevesinde, bir millet miti oluşturmaya girişen cumhuriyet idaresinin bu miti, fazlasıyla batılı ve seküler bir tarif biçimi olduğu için, ellili yılların muhalefeti, Cumhuriyet’in seküler ulusçuluğuna karşı, sağ milliyetçiliği üretmiş ve tezlerini onun etrafında kurmaya başlamıştır (Mert, 2007: 55-103).

Öte yandan Türkiye’nin toplumsal katmanları içinde belirgin bir ağırlığa sahip olup söylemleri ve siyaset yapma biçimleri ile uçlarda yer alan İslamcı partiler, sağ tabanın önemli sacayaklarından ve uzantılarından bir tanesidir. Aslında İslam başta olmak üzere semavi dinlerin hiçbirisi sağcılık üzerinden tanımlanmayı mümkün kılmadığı halde paralel bazı tutum ve içeriklerden ötürü semavi dinler, konjonktürel olarak sağcılıkla ilişkilendirilebilmektedir.

Sağ tabanın iki siyasal uzantı olarak ortaya çıkan ve zaman zaman kesiştikleri halde genelde birbirini besleyen merkez sağ ve İslamcı sağ, Türkiye’deki siyasal değişimin dinamizmi olmuştur (Baykal, 2021: 34-58). Ülkenin yüzde yetmişlik geniş bir kesimini kapsayan sağ taban, milliyetçi ve İslamcı sağ partilerin 1970’ten sonra siyaset sahnesine çıkışı ile birlikte, dağınık bir tablo sergilemiştir.

1960’ların sonunda hareketlenmeye başlayan ve 1970 yılında resmen kurulan Milli Nizam Partisi (MNP), siyasi İslam’ın politik sahneye çıkışını temsil etmektedir (Çaha ve Baykal, 2017: 788-806). Batılılaşma ve laikliğin karşısında olma fikri, dinî değerlere ve tarihî mirasa sahip çıkma anlayışı ile Müslüman dünyayla birlik içinde yaşama hedefi, İslamcı sağ siyasetin temel söylemi olmuştur.

Bu açıdan MNP, dinî, manevî ve ahlakî değerlere yaptığı vurgunun düzeyi ile diğer sağ partilerden ayrılmaktadır. Parti programı dinî ve manevî temaları ile dikkat çekmektedir. MNP programı, ekonomi, sosyal hayat, eğitim, sağlık, kamu yönetimi, adalet vb. alanları dinî ve ahlakî bir bakış açısıyla ele almıştır. Örneğin parti programında Atatürk ismine yer verilmezken demokrasi ve milliyetçilik kavramları manevi bir bağlam içinde tanımlanmıştır (MNP Program ve Tüzük, 1970: 5-16).

Sonuç olarak Türkiye’de üç farklı kola ayrılarak partileşen sağ tabanın bu kolları arasında zaman zaman geçişler olmuştur. Merkez sağ, İslamcı sağ ve milliyetçi sağ taban arasında farklı zamanlarda yaşanan bu geçişler, farklı iktidar denklemleri ortaya çıkarmıştır.

Örneğin doksanlı yıllarda merkez sağın düşüşe geçmesi İslamcılığı beslemiş, benzer şekilde 28 Şubat müdahalesi İslamcı cepheyi düşüşe geçirirken milliyetçi cepheyi de yükselişe geçirmiştir.

4. Sağ Tabanın Bileşenleri Olarak Etnik, Dinî ve Ekonomik Gruplar

Türk siyasetinin ana omurgasını oluşturan sağ siyaset, çeşitli toplumsal bileşenlerden oluşan geniş bir taban üzerine kurulmuştur. Etnik, dinî ve ekonomik (sermaye) gruplar bu toplumsal bileşenlerden bazılarıdır. Çevre, cinsiyet, gençlik gibi gruplar da toplumsal tabanın diğer bazı bileşenleri veya katmanlarıdır. Her dönem, toplumsal hayatı şekillendiren sivil toplumsal gruplarla yönetim erki ve bu erke talip siyasal partiler arasında çeşitli düzeylerde devam eden ilişkiler olmuştur. Bu ilişkiler, hem tabanın ihtiyaçları hem de siyasal erkin sürdürülebilirliği ve meşruiyeti açısından önemlidir. Örneğin bütün toplumlarda ekonomik gruplar, heterojen karakteri baskın toplumlarda etnik gruplar veya dini özellikleri belirgin toplumlarda dini gruplar baskı grupları olarak siyasetin rengini belirleyebilmektedir.

Türk sağının toplumsal tabanını oluşturan etnik, dinî ve sermaye grupları da bu açıdan her dönem, siyaset kurumu ile doğrudan ilişki içinde olmuştur. Cumhuriyet döneminin 1950 sonrası sürecinde Türk sağı, kısa zaman aralıkları hariç sürekli olarak iktidarda olduğu için sivil gruplarla ilişkisi her zaman yoğun bir şekilde devam etmiştir. Bu bağlamda Türkiye'deki etnik gruplarla Türk sağı, böyle bir yoğun ilişki süreci yaşamıştır. Örneğin Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde, modernleşme süreci ile birlikte, kendini yeni kalıplar içinde var eden geleneksel etnik Kürt aşiretleri ile Türkiye'nin sağ siyaseti arasında patronaj ilişkileri çerçevesinde şekillenen yoğun bir alış veriş ilişkisi söz konusu olmuştur. DP ile birlikte başlayan bu ilişkinin belli bir düzeye gelmesi bir anda mümkün olmamıştır. Örneğin 1950 seçimlerinde CHP Doğu'da büyük destek görmeye devam etmiştir. 1965 seçimlerinde düşmeye devam eden bu desteğin 1969 seçimleri ile birlikte kırılmaya uğradığı görülmektedir. CHP'ye bu desteğin, özellikle toprak sahiplerinin ve aşiret reislerinin blok oy sağlamaya muktedir oldukları dönemlerde ve gelişme kaydedemeyen bölgelerde yoğunlaştığı görülmektedir (Milletvekili Genel Seçim Arşivi, 2021; Zürcher, 2019:259).

Modernleşen toplumlarda bir yandan işlevsel bölünmeler (meslek, uzmanlık vb.) yerleşirken, diğer yandan etnik, dini ve geleneksel yapılar varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Batıdan gelen milliyetçi, sosyalist vb. ideolojik bölünmeler, beklenmedik şekilde bu geleneksel yapıların üzerine inşa edilmiş ve sonuçta gelenek, bu modern araçlarla yeniden canlanmıştır. Bu bağlamda, modernleşme ile birlikte aşiret yapılarının etkisinin azalması beklenirken devreye siyasal partiler girmiş ve zayıflayan aşiret yapıları farklı bir anlam kazanarak yeniden dirilmiştir. Bugün Doğu ve Güneydoğu'da geleneksel anlamını kaybetmiş,

ama sırf Meclis'e bir temsilci gönderebilmek ve o temsilcinin siyasi patronajına sığınmak için varlığını sürdüren aşiretler bulunmaktadır. Böylelikle normal şartlarda kimliği ortadan kalkması gereken grup, modern bir araç olan parti politikası üzerinden yeniden üretilmektedir. Benzer şekilde geleneksel dindarlık da, parti politikaları aracılığıyla yeniden canlanabilmektedir (Türköne, 2013: 120).

Öte yandan Türkiye'de geleneksel dini grupların yeniden dirilişini ve yeni dini grupların ortaya çıkışını sadece parti politikaları üzerinden değerlendirmek yetersiz kalabilmektedir. Bu dirilmede, dinin toplumsal bir değer olmasının ve dini grupların güçlü bir iç dinamizme sahip olmalarının önemli payı vardır. Cumhuriyetin kurucu ideolojisinin zorla modernleştirme ve Batılılaştırma politikaları bu dinamizmi besleyen temel etmen olmuştur. Bu anlamda Türkiye'de sağ toplumsal tabanın önemli bileşenlerinden olan dinî gruplarla sağ siyaset arasında çift yönlü etkileşimler ortaya çıkmıştır. Özellikle 1950'den sonra dinî gruplar, Türkiye'deki sağ siyasetin parti politikalarını ve iktidar olma biçimlerini çok yönlü olarak etkilemiştir.

Siyasi parti liderlerinin cemaat liderleri ile kurduğu üstü kapalı ilişkilerin cemaatlerin varlığını sürdürmesinde etkili olduğu, cemaatlerin siyasi olarak üstü örtük şekilde desteklenmesinin onların toplum içerisindeki varlıklarını güçlendirdiği ve merkeze yerleşemeyen dindar kesimlerin sosyal, siyasi ve ekonomik ihtiyaçlarına yönelik kendilerini bir cazibe merkezine dönüştürdüğü (Çağlar ve Akdemir, 2017: 109) şeklindeki bakış, cemaatleşme olgusunu, dinî ve ontolojik bağlamdan kopararak salt bir dayanışma formu olarak ele alma riskini beraberinde getirebilmektedir. Bununla birlikte, 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin, dinî grupların Türkiye'deki meşruiyet düzeylerini öncekinden daha geri bir noktaya taşıdığı ayrı bir gerçektir.

Bu anlamda Cumhuriyetten sonra nicelik ve etkinlik açısından küçümsenmeyecek bir potansiyele ulaşan Nurculuk, Süleymancılık, Işıklılık, İskender Paşa gibi cemaatler, temel motivasyonlarını laiklik siyasetinin uygulamalarından elde etmiştir (Büyükkara, 2017: 258-259). Cumhuriyetin kurucu iradesinin dini öteleme politikaları bu dinî grupların meşruiyetlerinin temel dayanağı olmuştur (Akın, 2017: 1-24).

Sağ siyasetin tabanında önemli bir alanı kapsayan dini gruplardan Nurculuk hareketinin DP, AP, ANAP ve DYP ile Süleymancılık hareketinin AP, DYP ve ANAP ile Nakşibendi tarikatına bağlı İskenderpaşa, İsmailağa ve Erenköy Cemaatlerinin Milli Nizam Partisi (MNP) ve devamı partilerle; yine Nakşibendiye'ye bağlı Menzil cemaatinin ANAP ile (Çakır, 2017: 82-146; Tosun, 2015: 628-681) küçük bazı gruplar hariç bütün dini grupların uzun dönem AK

Parti ile birlikte anılmaları sağ siyaset ile dini gruplar arasındaki sıkı ilişkinin yansımaları olarak ortaya çıkmaktadır. Öte yandan Necmettin Erbakan başta olmak üzere MNP'nin kurucu kadrolarının, Turgut Özal ile birlikte ANAP'a mensup birçok yöneticinin ve AK Parti'nin birçok mensubunun İskenderpaşa cemaati ile yakın ilişki içinde olması, İslamcı sağ siyasetle dinî gruplar arasındaki ilişkinin yoğunluğunu göstermektedir.

Necmettin Erbakan 1970 tarihinde Milli Nizam Partisi'ni kurduğunda perde arkasında, iş çevrelerinde geniş bir ağa sahip olan Şeyh Mehmet Zahit Koku'nun olduğu bilinmektedir. Erbakan'ın yanı sıra Özal ve Erdoğan gibi gelecekteki devlet başkanlarının da aralarında bulunduğu birçok önemli siyasi şahsiyet, Kotku'nun etki alanından uzak değildi (Gürdoğan, 1991: 36-98). Tarikat faaliyetlerinin yasaklandığı Türkiye Cumhuriyetinde, bir zamanlar bir milyona yakın müridi olduğu söylenen bir dergâhın varlığını korumak, sürdürmek ve geliştirmekte en büyük sorumluluğu alan Kotku, bu misyonu yerine getirebilmek için büyük bir çaba sarf etmişti. Kotku'nun çağa ayak uydurabilmedeki becerisi ve Türkiye'nin değişen koşullarına uyum sağlayabilmesi, onun hareketine belirgin bir ivme kazandırmıştı. Kotku'dan sonra görevi devralan Esat Coşan'ın da RP'nin kuruluşunda önemli roller oynadığı, fakat bu parti ile yollarını ayırdıktan sonra kendi partisini kurma çabasına girdiği bilinmektedir. Bu hareketin en son AK Parti ile birlikte yol almaya devam ettiği bilinmektedir (Çakır, 2017: 19-39).

Son olarak, sağ tabanın ana bileşenlerinden olan ekonomik gruplarla sağ siyaset arasındaki ilişkinin biçimine bakıldığında; Türkiye'nin, modernleşme sürecinde, kentsel ve güncel gereksinimler doğrultusunda yeni koşullara uyarlandığı ve kapitalist sisteme eklenildiği görülmektedir. Modernleşme süreciyle birlikte neoliberal ekonomik politikaların³ benimsenmesi, serbest piyasacı yönelimi ortaya çıkarmış, bu durum, Türkiye'deki yerel/İslami dinamikleri güçlendirmiştir. Dinamik durum, Türkiye'deki İslam'ın kamusallığını arttırmış ve faaliyetler her alanda artmaya başlamıştır. Sendikal alanda Hak-İş, Ekonomik alanda da MÜSİAD bu alanlardan ikisidir (Özdemir, 2007: 63-83). Artan kamusallığın etkisi zaman içinde siyasal alanı da dönüştürmüş, sağ tabanla sağ siyaset arasında yeni ilişki biçimleri ve etkileşim şekilleri ortaya çıkmıştır. Hiç şüphesiz dönüşüm sürecinin en önemli aktörü Turgut Özal olmuştur. Özal, 1980'li yıllarda yeni sağ siyaset ve neoliberal ekonomi çerçevesinde büyük bir dönüşüm gerçekleştirmiştir. Özal'ın gerçekleştirdiği bu reformasyon, sonraki dönemlerin uygulamalarını da derinden etkilemiştir.

³ Özelleştirmenin hızlandırılması, vergilerde indirimlerin yapılması, enflasyon denetimi için parasalcı önlemlerin uygulanması ve devletin küçültülerek kamu harcamalarının azaltılması esasına dayanan ekonomi politikaları.

Piyasanın gelişmesi, orta sınıfın rolünü arttırmış ve sivil toplumu güçlendirmiştir. Bunun İslami aktörler ve onların kimlikleri üzerinde büyük etkisi olmuştur. Örneğin AK Parti'nin köklerini ve politikalarını anlamak için sadece yeni Müslüman aktörlerin, yani İslami burjuvazinin toplumsal ve siyasi zeminini değil, bu partinin İslami gruplarla ilişkisini de incelemek gerekir. Bu burjuvazi kendi toplumsal statüsünü desteklemek amacıyla çeşitli televizyon kanalları, radyolar ve gazeteler aracılığıyla bu siyasi hareketi (AK Parti) geliştirmeye çalışmış ve maddi destek sağlamıştır. Türkiye ekonomisi üzerindeki devlet kontrolünün azalması ve çokuluslu para ağlarının ortaya çıkması sonucu gelişen İslami burjuvazi özellikle 1994'ten sonra RP tarafından desteklenmiştir. Bu yeni aktör, 1993'te cumhurbaşkanıyken ölen ve ülkenin ilk yenilikçi başbakanı olan Özal'ın neoliberal ekonomik politikalarının hem nedeni hem de sonucudur. Bu sermaye sahipleri, sonraki dönemlerde AK Parti'yi desteklemiş ve iktidara gelmesine katkıda bulunmuştur (Yavuz, 2010: 11-12; Çavdar, 2004: 352-353).

Aslında Türkiye'deki sağ siyaseti şekillendiren toplumsal taban, DP'den beri geniş ve çok farklı çıkar gruplarından meydana gelmiştir. Büyük toprak sahiplerinin önemli bir bölümü, ticaret burjuvazisine ek olarak esnaf ve sanatkârlar, nüfusun büyük bir çoğunluğunu oluşturan küçük toprak sahipleri DP'yi desteklemişlerdir (Çavuşoğlu, 2009: 265-278).

Sermaye grupları ile siyasal partilerin yükselişi ve düşüşü arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Sağ siyasetin 1950 sonrasındaki tablosuna bakıldığında bu durum açıkça görülmektedir. Örneğin merkez sağın çöküşü, DP ve AP tarafından elde edilen sermaye desteğinin, ANAP ve DYP tarafından sürdürülememesi sonucu olmuştur. DP ve AP, sanayicilerle sürekli iyi ilişkiler kurmuş ve Anadolu'daki toprak sâhipleri bu partilerin sermaye gücünün kaynağı olmuştur. Örneğin AP, farklı sermaye kesimlerinden oluşan bir tabana sâhiptir. Ticaret burjuvazisi, büyük toprak sâhipleri, esnaf ve küçük zanaatkârlar bu tabanın içinde yer almaktadır. Sanayiciler de bu sağ partide belli bir ağırlığa sahip olmuştur.

1980'li yıllara gelindiğinde ise, Özal'ın girişimciliği ve dışa açılmayı teşvik eden politikaları sayesinde bağımsız bir Anadolu sermayesi ortaya çıkmıştır. Bu sermaye, devletten nispeten bağımsız iktisadî bir güç olmuştur. Devlet destekli büyüyen İstanbul sermayesine rakip olan bu Anadolu sermayesi, Özal döneminde, devletin, İstanbul sermayesini koruyup kollama misyonundan vazgeçmesi ile rahat bir nefes almış ve İstanbul sermayesi ile rekabet edebilir bir seviyeye ulaşmıştır. Bu dönemde İstanbul sermayesi, Özal'ın dışa açılma politikalarına karşı şiddetli bir muhalefet kampanyası başlatmış ve serbest ticaretin getirdiği küresel rekabet ortamına karşı eski ayrıcalıklı konumlarını koruma refleksiyle politik tercihlerini belirlemişlerdir. Anadolu'nun büyüyen bu yeni sermayesi 1990'lı yıllarda İslamcı sağın

ekonomik destekçisi olmuştur. Refahiyol hükümeti döneminde iyice güçlenen bu sermaye, 2000’li yıllardan itibaren serbest piyasa ekonomisi ilkelerine bağlı olan ve küreselleşme sürecini destekleyen AK Parti’ye yönelmiştir (Başkan, 2011: 153 – 168). Sermayenin ve büyük kitlelerin merkez sağdan AK Parti’ye yönelmesinde, RP’nin, Turgut Özal dönemine özgü liberal siyasetten devraldığı demokrasi rüzgârının ve Âdil Düzen söylemi üzerinden ürettiği demokrasi, adalet, hürriyet ve insan hakları retoriğinin önemli bir etkisi olmuştur (Çaha ve Baykal, 2021: 157).

5. Sonuç ve Öneriler

Muhafazakâr sağ ideolojilerin hem tarihî hem de modern biçimleri, toplumsal problemlerin çözümünde değerleri ve tedriciliği ön plana çıkarmaktadır. Orta ve alt sınıflara (gelir dağılımından daha az pay alanlar) mensup bireylerin özgürlük ve eşitlik haklarını, geleneksel kurum ve değerler temelinde çözmeye çalışan muhafazakâr sağ ideolojiler, toplumsal mühendisliklere, devrimsel tutumlara ve tepeden modernleştirici politikalara karşı çıkmaktadır.

Cumhuriyet tarihinde, 1960’lı yıllardan sonra, liberal programlar ile ortaya çıkan merkez partiler üzerinden tedavüle giren sağ kavramı, İslamî hassasiyetlere sahip dindar halk kitleleri için kullanılmaya başlanmıştır. Türkiye’deki dindar sağ tabanın içinden çıkan üç önemli figür, sağ siyasetin baş aktörleri olarak büyük dönüşümlere imza atmıştır. Bunlar; Adnan Menderes, Turgut Özal ve Recep Tayyip Erdoğan’dır.

Türkiye’de, uzun yıllar dine karşı pozitif tutum geliştiren geniş halk tabanı çevreyi, bunun dışındakiler ise merkezi temsil etmiştir. Geleneksel merkez askeri, bürokratik ve ekonomik elitten, geleneksel çevre ise kırsal ve taşralı halk kesimlerinden oluşmuştur. Dünyada ve Türkiye’de yaşanan toplumsal değişim, çevreyi merkeze dönüştürmüştür.

1950 yılında DP ile başlayan geleneksel çevrenin merkeze yerleşme çabaları, AK Parti ile birlikte hedefine ulaşmıştır. 1980’li yıllarda, Turgut Özal tarafından gerçekleştirilen büyük dönüşüm, 2000’li yıllarda AK Parti ile birlikte yeni bir safhaya ulaşmıştır. Toplumsal mühendisliklerin nesnesi haline getirilen dindar sınıflar, bu dönüşümle birlikte Türkiye’nin öznesi konumuna yükselmiş ve Kemalist hegemonyanın iktidar alanı daralmıştır. AK Parti’nin Türkiye’nin değişen sosyolojisini doğru okumaya devam etmesi ve reformcu kimliğinde ısrar etmesi onun merkezdeki konumunu güçlendirmeye devam edecektir.

Fakat AK Parti’nin reformcu kimliğinin son yıllarda tartışma konusu edildiği görülmektedir. Siyasal iktidarını devam ettirmek için ittifaklar yapmak zorunda kalan AK

Parti'nin, tercihini, yine sağ siyasetin bir başka bileşeni olan uçtaki milliyetçi kanattan yana kullanması, partide yerel ve milliyetçi söylemi ön plana çıkarmış ve içe kapanma sinyalini beraberinde getirmiştir. Bu anlamda AK Parti'nin demokratik tutumuna dönük istikrarını ve reformcu kimliğine dönük dinamizmini canlı tutması, onun kendi içine kapanmasını engelleyecektir.

Sağ taban ve bu taban üzerine yükselen sağ siyaset, Türkiye'deki çok yönlü değişimin dinamizmi olmuştur. Dinamik sağ taban, kendi uzantıları olan sağ partileri ve bu partilere ait siyaset yapma biçimlerini yönlendirmiştir. Sağ tabanın etnik, dinî, ekonomik vb. bileşenleri, sağ partilerle yoğun ilişki içinde olmuştur. Hem toplumsal tabanın ihtiyaçları hem de siyasal erkin sürdürülebilirliği ve meşruiyeti açısından büyük önem arz eden bu ilişkiler, çoğu zaman, Türk siyasetinin rengini belirleyecek düzeye varmıştır.

Fakat hegemonik güçlerin NATO, AB vb. yapılar üzerinden yaptığı müdahaleler/askeri darbeler demokrasiyi vesayet altına almış, sağ siyasetin aktörleri olan partileri güçsüzleştirmiş, sivil toplum kuruluşlarını fonksiyonsuz bırakmış ve böylece sağ siyasetin müesseseseleşmesini engellemiştir.

Buna rağmen Cumhuriyetin kurucu ideolojisinin “zorla modernleştiren” politikalarının direnç noktaları olarak meşruiyet kazanan ve sağ siyasetin yükselişine zemin hazırlayan dini gruplar, sağ siyasetin her safhasında önemli rol oynamıştır. Benzer şekilde, neoliberal politikaların Türkiye'de İslam'ın kamusallığını arttırması ve yeni İslami burjuvazinin her alanda faaliyet göstermesi bu toplumsal katmanı sağ siyasetin görünmeyen taşıyıcısı yapmıştır.

KAYNAKÇA

Akdoğan, Y. (2003). *Muhafazakâr Demokrasi*, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2633>

Akın, M. H. (2017). Türkiye Modernleşmesi Karşısında Dini Gruplar. *İnsan & Toplum*, 7 (1), 1-24.

Akkaş, H. H. (2004). *Muhafazakâr Düşünce ve Edmund Burke*. Ankara: Kadim.

Akşin, S. (2011). *Türkiye Tarihi Bugünkü Türkiye 1980-2003, Düşünce Tarihi 1945 Sonrası*, C. 5. İstanbul: Cem.

Aktay, Y. (2011). *Karizma Zamanları*. İstanbul: Timaş.

Aydın, S., Yüksel, T. (2018). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim.

Bakan, S., Çimen, H. (2018). Türk Siyasi Değişiminde Anadolu Burjuvazisi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 9(2), 32-58.

Başkan, B. (2011). Krizdeki Merkez Sağ Yeniden Konumlanma Bunalımı. *Liberal Düşünce*, 16(63), 153-168.

Baykal, Ö. (2021). Sağ Bir Siyaset Olarak Milli Görüş Hareketi. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 17(60), 34-58.

Baykal, Ö., Çaha, Ö. (2021). Milli Görüş Hareketi ve Sivil Toplum. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 17(60), 138-163.

Baykal, Ö. (2019). Türkiye’de Siyasetin Konsolidasyonu: Turgut Özal Dönemi. *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 6(12), 143-179.

Büyükkara, M. A. (2017). *Çağdaş İslami Akımlar*. İstanbul: İSAM Klasik.

Çağlar, İ., Akdemir, K. H. (2017). *AK Parti Döneminde Cemaatler*. AK Parti’nin 15 Yılı Toplum. İsmail Çağlar ve Ali Aslan (Ed.), İstanbul: Seta.

Çaha, Ö. (2012). *Dört Akım Dört Siyaset*. Ankara: Orion.

Çaha, Ö., Baykal, Ö. (2017). Milli Görüş Hareketinin Kuruluşu Türk Siyasetinde Milli Nizam Partisi Deneyimi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17 (3), 788-806.

Çakır, R. (2017). *Ayet ve Slogan Türkiye’de İslami Oluşumlar*. İstanbul: Metis.

Çakırca, B. (2020). Bir Egemenlik Meselesi Olarak Kültürel İktidar. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 16(58), 189-203.

Çavdar, T. (2004). *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze*. Ankara: İmge.

Çavuşoğlu, H. (2009). Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 265-278.

Çınar, M. (2004). *Kemalist Cumhuriyetçilik ve İslamcı Kemalizm*, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık. C. 6. Yasin Aktay (Ed.), (s. 157-178). İstanbul: İletişim.

Çınar, M. (2021), *AKP’nin Kültürel İktidar Anlayışı*. Erişim Tarihi: 14.01.2021. <https://birikimdergisi.com/haftalik/10436/akp-nin-kulturel-iktidar-anlayisi>

Demirel, S. (1991). *İslam Demokrasi Laiklik*. Kazım Güleçyüz, (Mül.), İstanbul: Yeni Asya.

- Erdoğan, M. (2006). *Aydınlanma Modernlik ve Liberalizm*. Ankara: Orion.
- Erken, B. (2016). Türkiye’de Merkez Sağ İdeolojisini Siyasi Hareket Üzerinden Temellendirme Denemesi. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 191-222.
- Ete, H. (2008). Merkez Sağ Siyasetin İflası ve AK Parti, *Anlayış Dergisi*, S. 68.
- Fedayi, C. (2019). *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Sağ Siyaset*. Ankara: Kadim.
- Görmüş, A. (2020). *AK Parti Z Kuşağının Bugünkü Profilini Yıllar Önce Çıkarılmış Olabilir*. Erişim Tarihi: 30.11.2021. <https://serbestiyet.com/featured/ak-parti-z-kusaginin-bugunku-profilini-yillar-once-cikarmis-olabilir-41975/>
- Güler, E. Z. (2014). *Muhafazakârlık Kadim Geleneğin Savunusundan Faydacılığa*, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler. H. Birsen Örs (Der.), (s. 115-162). İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Gürdoğan, E. (1991). *Görünmeyen Üniversite*. İstanbul: İz.
- Heper, M. (1980). Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez-Kenar İlişkisi. *Toplum ve Bilim*, 9-10, 3-35.
- Kahraman, H. B. (2007). *Türk Sağı ve AKP*. Recep Yener. (Söy.), İstanbul: Agora.
- Küçükömer, İ. (2009). *Batılılaşma Düzenin Yabancılaşması*. İstanbul: Profil.
- Mardin, Ş. (1994). *Türkiye’de Toplum ve Siyaset* Makaleler 1. İstanbul: İletişim.
- Mert, N. (2007). *Merkez Sağın Kısa Tarihi*. İstanbul: Selis.
- Milletvekili Genel Seçim Arşivi (2021). Erişim Tarihi: 21.06.2021. <https://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644>
- Milli Nizam Partisi (1970). *Program ve Tüzük*. Ankara: As.
- Özbudun, E., Hale, W. (2010). *Türkiye’de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm AKP Olayı*. Ergun Özbudun ve Kadriye Göksel (Çev.), İstanbul: Doğan.
- Özdemir, Ş. (2007). Türkiye’nin Özgün Sınıflaşması MÜSİAD ve Hak-İş. *Sivil Toplum Dergisi*, 5(19), 63-83.
- Özipek, B. B. (2005). *Muhafazakârlık Akıl Toplum Siyaset*. Ankara: Kadim.
- Sakallıoğlu, Ü. C. (1993). *AP Ordu İlişkileri Bir İkilemin Anatomisi*. İstanbul: İletişim.

Sezer, B. (2019). Türkiye’de Kültürel İktidar Tartışmaları: Cins Dergisi Üzerinden Bir Değerlendirme. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi SBE.

Tosun, Necdet (2015), *Nakşibendiyye*. Erişim Tarihi: 25.06.2021.
http://isamveri.org/pdfdrg/D233099/2015/2015_TOSUNN.pdf

Türköne, M. (2013). *Siyaset*. İstanbul: Etkileşim.

Yavuz, H. (2010). *Türkiye’de İslami Hareketin Dönüşümünde Yeni Burjuvazinin Rolü*, Ak Parti Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri, Hakan Yavuz (Ed.), İstanbul: Kitap.

Yılmaz, N. (2004). *İslamcılık AKP Siyaset*, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık, C. 6. Yasin Aktay (Ed.), İstanbul: İletişim.

Zürcher, E. J. (2019). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. Yasemin Saner Gönen (Çev.), İstanbul: İletişim.